

Filosofie S

2de graad D-finaliteit
II-Fil-d

BRUSSEL

D/2021/13.758/18

Versie januari 2022

Disclaimer

Gezien de te grote omvang en gedetailleerdheid van het geheel van de basisvorming en de specifieke vorming zoals bepaald door de Vlaamse regering (eindtermen, specifieke eindtermen, beroepskwalificaties) zal er, in tegenstelling tot het oorspronkelijke opzet van onze leerplannen, veelal onvoldoende ruimte zijn om de leerplandoelen in dit leerplan met voldoende diepgang te realiseren binnen de beschikbare onderwijstijd of voor het schoolbestuur, het lerarenteam of de individuele leraar om eigen inhoudelijke of didactische keuzes te maken.

De leerplannen 2de graad zijn opgesteld onder voorbehoud van de uitspraak van het Grondwettelijk Hof met betrekking tot het verzoekschrift waarmee de vernietiging van dat decreet wordt gevraagd.

Naargelang de samenstelling van de studierichting waarvoor een leerplan geldt, integreren de leerplandoelen eindtermen basisvorming, cesuurdoelen en/of doelen die leiden naar een beroepskwalificatie. In de concordantietabel geven we duidelijk aan welke leerplandoelen de eindtermen basisvorming, de cesuurdoelen en/of de doelen die leiden naar een beroepskwalificatie realiseren. De opgenomen cesuurdoelen en de doelen die leiden naar een beroepskwalificatie werden in overleg met de onderwijsverstrekkers vastgelegd en zijn onder voorbehoud van de goedkeuring van de curriculumdossiers 2de graad.

1 Algemene inleiding

De start van de modernisering secundair onderwijs gaat gepaard met een nieuwe generatie leerplannen. Net zoals in de eerste graad zijn de nieuwe leerplannen van de tweede graad ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialoogschool en gaan ze uit van de professionaliteit van de leraar en het eigenaarschap van de school en het lerarenteam.

1.1 Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten

De nieuwe leerplannen vertrekken vanuit het **vormingsconcept** van de katholieke dialoogschool en laten toe om optimaal aan te sluiten bij het pedagogisch project van de school en de beleidsbeslissingen die de school neemt vanuit haar eigen visie op onderwijs (taalbeleid, evaluatiebeleid, zorgbeleid, ICT-beleid, kwaliteitsontwikkeling, keuze voor vakken en lesuren ...).

De nieuwe leerplannen ondersteunen **kwaliteitsontwikkeling**: het leerplanconcept spoort met kwaliteitsverwachtingen van het Referentiekader onderwijskwaliteit (ROK). Kwaliteitsontwikkeling volgt dan als vanzelfsprekend uit keuzes die de school maakt bij de implementatie van leerplannen.

De nieuwe leerplannen faciliteren een **gerichte studiekeuze** na de tweede graad. Het proces van de studiekeuze eindigt immers niet na de eerste graad. In de tweede graad onderzoeken leerlingen meer gericht waar hun capaciteiten liggen en wat hun talenten zijn. Leerplannen zijn daarbij een belangrijk hulpmiddel. De doelen sluiten aan bij de verwachte competenties van leerlingen die voor een bepaalde studierichting kiezen. De feedback en evaluatie bij de realisatie ervan beïnvloeden op een positieve manier de keuze van leerlingen voor een meer geprofileerde studierichting in de derde graad.

De nieuwe leerplannen gaan uit van de **professionaliteit** van de leraar en het **eigenaarschap** van de school en het lerarenteam. Ze bieden pedagogisch-didactisch voldoende ruimte voor een eigen aanpak van de leraar, het lerarenteam of de school [\[zie disclaimer\]](#).

De nieuwe leerplannen borgen de **samenhang** in de vorming van de tweede graad. Leerplannen zorgen voor een samenhangend fundament van vorming voor alle leerlingen binnen een finaliteit en een studierichting. Ze vertrekken vanuit een gemeenschappelijk referentiekader en hanteren een gelijkgerichte terminologie met respect voor de eigenheid van elk vak. De samenhang in de tweede graad betreft zowel de verticale samenhang (de plaats van het leerplan in de opbouw van het curriculum) als de horizontale samenhang tussen vakken binnen studierichtingen en over studierichtingen en finaliteiten. Waar relevant geven de leerplannen expliciet aan voor welke doelen van andere leerplannen in de school verdere afstemming mogelijk is. Op die manier faciliteren en stimuleren de leerplannen leraren algemene vorming (incl. godsdienstleraren) en leraren specifieke vorming om over de vakken heen samen te werken en van elkaar te leren. Een verwijzing van een vakleraar naar de lessen van een collega laat de leerlingen niet alleen aanvoelen dat de verschillende vakken onderling samenhangen en dat ze over dezelfde werkelijkheid gaan, maar versterkt ook de mogelijkheden tot transfer.

In wat volgt gaan we dieper in op een aantal uitgangspunten.

1.2 De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs

De leerplannen vertrekken vanuit een gedeelde inspiratie die door middel van een vormingscirkel voorgesteld wordt. We 'lezen' de cirkel van buiten naar binnen.

- Een lerarenteam werkt in een katholieke dialogeschool die onderwijs verstrekt vanuit een **specifieke traditie**. Vanuit het eigen pedagogisch project kiezen leraren voor wat voor hen en hun school goed onderwijs is.
- Ze wijzen leerlingen daarbij de weg en gebruiken daarvoor **wegwijzers**. Die zijn een inspiratiebron voor hen en hun collega's en zorgen voor een Bijbelse 'drive' in hun onderwijs.
- De kwetsbaarheid van leerlingen ernstig nemen betekent dat elke leerling **beloftevol** is en alle leerkansen verdient. Die leerling is **uniek als persoon** maar ook **verbonden** met de klas, de leraar, de school en de bredere samenleving. Scholen zijn daarbij **gastvrije plaatsen** waar leerlingen en leraren elkaar ontmoeten in diverse contexten. De leraar vormt zijn leerlingen vanuit een **genereuze** attitude, hij geeft om zijn leerlingen en hij houdt van zijn vak. Hij durft af en toe de gebaande paden verlaten en stimuleert de **verbeelding en creativiteit** van leerlingen. Zo zaait hij door zijn onderwijs de kiemen van een hoopvolle, **meer duurzame en meer rechtvaardige wereld**.
- Leraren vormen leerlingen door middel van inhouden van vorming, die we groeperen in **vormingscomponenten**: levensbeschouwelijke vorming, culturele vorming, economische vorming, lichamelijke vorming, maatschappelijke vorming, natuurwetenschappelijke en technische vorming, sociale vorming, talige vorming en wiskundige vorming. De aaneengesloten cirkel van vormingscomponenten wijst erop dat vorming een geheel is en zich niet in schijfjes laat verdelen. Je kan onmogelijk over culturele vorming spreken zonder met taal bezig te zijn; je kan niet beweren dat wetenschap en techniek geen band hebben met economie, wiskunde of geschiedenis. Dwarsverbindingen doorheen de vakken zijn daarbij belangrijk. De vormingscirkel vormt dan ook een dynamisch geheel van elkaar voortdurend beïnvloedende en versterkende componenten.
- Een leraar vormt leerlingen als **individuele leraar** maar werkt ook binnen **lerarenteams** en binnen een **beleid van de school**. De gemeenschappelijke leerplannen (Gemeenschappelijk funderend leerplan en Gemeenschappelijk leerplan ICT) helpen daartoe. Ze worden gestuurd door keuzes die een school (schoolbestuur, beleidsteam, lerarenteam) maakt. Het Gemeenschappelijk funderend leerplan zorgt voor het fundament van heel de vorming dat gerealiseerd wordt in vakken, in projecten, in schoolbrede initiatieven of in een specifieke schoolcultuur.
- De uiteindelijke bedoeling is om **alle leerlingen** kwaliteitsvol te vormen. Die leerlingen zijn dan ook het hart van de vormingscirkel, zij zijn het op wie we inzetten. Zij dragen onze hoop mee: de nieuwe generatie die een meer duurzame en meer rechtvaardige wereld zal creëren.

1.3 Ruimte voor leraren(teams) en scholen

[zie disclaimer]

De vrijheid die de leraar krijgt om met het leerplan te werken vraagt van hem een grote professionaliteit. Professionaliteit vergt meesterschap. De leraar is dus een meester in zijn vak; hij beheerst de inhouden die hij onderwijst. Een diep gevoel van verantwoordelijkheid en de overtuiging dat elke leerling het recht heeft om op een goede manier gevormd te worden, liggen aan de basis van zijn professioneel bezig zijn.

Vorming is voor die leraar nooit te herleiden tot een cognitieve overdracht van inhouden. Vorming is iets wat hem in die mate beroert dat hij voor iedere leerling de juiste woorden en gebaren zoekt om de wereld te ontsluiten. Hij wil de leerling tot bij de wereld brengen. De leraar introduceert leerlingen in de wereld waarvan hij houdt en hij probeert hen ook vriend van die wereld te laten worden. Een leraar zorgt er bijvoorbeeld voor dat leerlingen gegrepen kunnen worden door de cultuur van het Frans of door het ambacht van een metselaar. Hij initieert leerlingen in een wereld en probeert hen zover te brengen dat ze er hun eigen weg in kunnen vinden.

We hebben de leerplandoelen noch chronologisch noch hiërarchisch geordend. Vanuit het pedagogisch project van de school, vanuit zijn passie, expertise en creativiteit, in functie (van de beginsituatie) van de klasgroep kan de leraar eigen accenten leggen en differentiëren. Hij kan kiezen welke leerplandoelen hij op welke manier samenneemt bij het uitwerken van lessen, thema's of projecten.

In het leerplan leggen we geen didactische werkvormen vast. Ter ondersteuning van leraren(teams) geven we voor bepaalde leerplanonderdelen louter een indicatie van de nodige onderwijstijd. Dat betekent dat leraren(teams) alle vrijheid hebben om langere leerlijnen op te bouwen en in te zetten op de spiraalsgewijze aanpak van bepaalde leerplandoelen. Leraren bepalen zelf welke contexten ze laten spelen, welke methodieken ze hanteren.

1.4 Differentiatie

De nieuwe leerplannen bieden volop kansen om gedifferentieerd te werken. Ze laten toe om te differentiëren op verschillende manieren:

- verschillende inhoudelijke keuzes;
- doelen integreren;
- inhouden verbreden door andere contexten aan bod te laten komen;
- verdieping aanbieden;
- in te spelen op verschillen in het abstractievermogen van leerlingen.

Differentiëren is van belang in alle leerlingengroepen. Leerlingen die starten in een studierichting van de tweede graad en voor wie dit leerplan bestemd is, behoren immers wel tot de doelgroep, maar bevinden zich niet noodzakelijk in dezelfde beginsituatie. Dikwijls hebben zij reeds een niet te onderschatten – maar soms sterk verschillende – bagage mee vanuit de eerste graad, de gevolgde basisoptie, de thuissituatie en vormen van informeel leren. Het is belangrijk om zicht te krijgen op die aanwezige kennis en vaardigheden en vanuit dat gegeven, soms gedifferentieerd, verder te bouwen.

Ook de motivatie van leerlingen is soms sterk verschillend. Sommige leerlingen denken meer conceptueel en abstract. Andere leerlingen komen vanuit een meer concrete benadering sneller tot inzichtelijk denken. De ene context kan betekenisvol zijn voor een leerlingengroep, terwijl een andere context dan weer betekenisvoller kan zijn voor een andere leerlingengroep.

Daarnaast bieden leerplannen kansen om de complexiteit van leerinhouden aan te passen. Dat kan door een complexere situatie te schetsen, een minder ingewikkelde bewerking of handeling voor te stellen, of door het aanbieden van meer kennis of vaardigheden leerlingen uit te dagen.

Verschiede leerinhouden aanbieden aan verschillende leerlingen is één vorm van differentiatie.

Andere mogelijkheden zijn differentiëren in didactiek, in graad van autonomie en ondersteuning. De ene leerling kan snel zelfstandig werken, de andere heeft intense begeleiding nodig. In de wenken bij de leerplandoelen verwijzen we soms naar differentiatiemogelijkheden. Dat kan door al dan niet ondersteuning of hulpmiddelen aan te bieden in de vorm van voorbeelden, schrijfkaders, stappenplannen

...

Didactische differentiatie kan ook betrekking hebben op het flexibel aanwenden van de beschikbare leertijd, zoals variëren in tempo van onderwijzen en in leertempo van leerlingen, de ene leerling of leerlingengroep wat meer tijd geven dan de andere om hetzelfde te leren. Differentiatie kan ook door leerlingen naar verschillende producten te laten toewerken die dan naar gedifferentieerde vormen van evaluatie leiden.

1.5 Opbouw van de leerplannen

Elk leerplan is opgebouwd volgens een vaste structuur: algemene inleiding, situering, pedagogisch-didactische duiding, leerplandoelen, basisuitrusting, concordantie. Alle onderdelen van het leerplan maken inherent deel uit van het leerplan. Schoolbesturen van Katholiek Onderwijs Vlaanderen die de leerplannen gebruiken, verbinden zich tot de realisatie van het gehele leerplan.

In de **algemene inleiding** belichten we het leerplanconcept en gaan we o.m. dieper in op de visie op vorming, de ruimte voor leraren(teams) en scholen en de mogelijkheden tot differentiatie.

In de **situering** beschrijven we - waar relevant - de samenhang met de eerste graad, de samenhang in de tweede graad en de plaats in de lessentabel.

In de **pedagogisch-didactische duiding** komen de inbedding in het vormingsconcept, de krachtlijnen, de opbouw, de leerlijnen, de aandachtspunten met o.m. de nieuwe accenten van het leerplan aan bod.

De **leerplandoelen** zijn sober en helder geformuleerd waarbij het leerplandoel als geheel het verwachte niveau van realisatie en beheersing aangeeft. Waar relevant voegen we bij de leerplandoelen een opsomming of een afbakening (★) toe die duidelijk aangeeft wat bij de realisatie van het leerplandoel aan bod moet komen. Ook de pop-ups bevatten informatie die noodzakelijk is bij de realisatie van het leerplandoel.

Alle leerplandoelen zijn te bereiken, met uitzondering van attitudes. Leerplandoelen die een **attitude** zijn en dus na te streven, duiden we aan met een sterretje (*).

We tonen de **samenhang** met andere leerplannen in de **tweede graad**. Zo geven we het overleg in lerarenteams alle kansen. Waar relevant verwijzen we ook naar **samenhang met de eerste graad** en naar specifieke items die reeds in de leerplannen van de eerste graad aan bod kwamen.

Ten slotte geven we een aantal zinvolle of inspirerende **wenken** (✓). Het betreft voornamelijk een noodzakelijke toelichting bij leerplandoelen of specifieke begrippen, suggesties voor een mogelijke didactische aanpak of een afbakening van de leerstof.

De **basisuitrusting** geeft aan welke materiële uitrusting vereist is om de leerplandoelen te kunnen realiseren.

In de **concordantie** geven we aan welke leerplandoelen gerelateerd zijn aan bepaalde eindtermen, cesuurdoelen of doelen die leiden naar beroepskwalificaties.

1.6 Tot slot

[zie disclaimer]

De nieuwe leerplannen geven richting en laten ruimte. Ze faciliteren de inhoudelijke dynamiek en de continuïteit in een school en lerarenteam. Ze vormen een kwaliteitskader dat inzet op een eigen visie en een identiteitskader dat de unieke identiteit van een school in de diverse samenleving versterkt en ondersteunt. Zo garanderen we binnen het kader dat door de Vlaamse regering werd vastgelegd voldoende

vrijheid voor schoolbesturen om het eigen pedagogisch project vorm te geven vanuit de eigen schoolcontext. We versterken het eigenaarschap van scholen die d.m.v. eigen beleidskeuzes de vorming van leerlingen gestalte geven. We creëren ook ruimte voor het vakinhoudelijk en pedagogisch-didactisch meesterschap van de leraar, maar bieden – via pedagogische begeleiding – ondersteuning waar nodig.

2 Situering

2.1 Samenhang in de tweede graad

2.1.1 Samenhang binnen de studierichting Humane Wetenschappen

Het vak Filosofie past goed binnen het studiedomein Maatschappij en Welzijn. Leerlingen die kiezen voor een studierichting binnen dit domein zijn bezig met vragen over de eigen identiteit en de relatie tot anderen, de samenleving en de cultuur. Filosofie heeft vanzelfsprekend geen monopolie in het omgaan met die vragen. Vakken van de algemene vorming zoals Godsdienst, talen, Geschiedenis, Mens & samenleving en vakken van het specifieke gedeelte zoals Sociologie en psychologie en Kunstbeschouwing helpen jongeren om zich een veelzijdig beeld te vormen van de maatschappelijke werkelijkheid en van hun rol daarin.

2.1.2 Samenhang met andere leerplannen binnen de finaliteit

In de D-finaliteit gelden twee leerplannen voor Filosofie binnen het studiedomein Maatschappij en Welzijn: een leerplan voor de richting Humane Wetenschappen en een leerplan voor de richting Maatschappij- en Welzijnswetenschappen.

Beide leerplannen vertrekken van dezelfde filosofische basis, maar zijn afgestemd op de studierichting van de leerlingen. Waar het leerplan Humane Wetenschappen een hoog abstractie- en complexiteitsniveau beoogt, wordt filosofie in het leerplan Maatschappij- en Welzijnswetenschappen verbonden met concrete maatschappelijke thema's. Zo verwachten we van leerlingen uit de richting Maatschappij- en Welzijnswetenschappen bijvoorbeeld niet dat ze filosofische teksten analyseren of de ambigue relatie tussen filosofie en de wetenschappen in al haar complexiteit kunnen doorgronden. Ze maken daarentegen wel kennis met toegankelijke werkvormen en thema's die de eigenheid van filosofisch denken bepalen. Daarnaast worden moraalfilosofische thema's zoals normen en waarden benaderd vanuit heel concrete maatschappelijke voorbeelden en toegepaste ethische thema's.

De nagestreefde doelen zijn gedeeltelijk identiek en gedeeltelijk verschillend wat blijkt uit onderstaand schema:

	Humane wetenschappen	Maatschappij- en welzijnswetenschappen
Algemene doelen	De leerlingen ontwikkelen een filosofische grondhouding.	De leerlingen ontwikkelen een filosofische grondhouding.
	De leerlingen stellen filosofische vragen aan de hand van een aangebracht thema.	De leerlingen stellen filosofische vragen aan de hand van een aangebracht thema.
	De leerlingen tonen inzicht in filosofische vragen, begrippen en theorieën aan de hand van een aangebracht thema met	De leerlingen tonen inzicht in filosofische vragen, begrippen en theorieën aan de hand van een aangebracht thema met

	aandacht voor de geschiedenis van de filosofie	aandacht voor de geschiedenis van de filosofie
	De leerlingen verbinden filosofische vragen, begrippen en theorieën met de eigen leefwereld en de maatschappij.	De leerlingen verbinden filosofische vragen, begrippen en theorieën met de eigen leefwereld en de maatschappij
	De leerlingen analyseren toegankelijke filosofische teksten gerelateerd aan een aangebracht thema.	
	De leerlingen bieden argumenten voor en tegen een filosofische positie vanuit een aangebracht thema	De leerlingen bieden argumenten voor en tegen een filosofische positie vanuit een aangebracht thema
	De leerlingen nemen deel aan een filosofisch gesprek over een aangebracht thema.	De leerlingen nemen deel aan een filosofisch gesprek over een aangebracht thema
Wat is filosofie?	De leerlingen tonen aan dat zij inzicht hebben in de eigenheid van filosofisch denken en in de verhouding van filosofie tot natuur-, sociale en de geesteswetenschappen, en in de verhouding van filosofisch denken tot levensbeschouwing	De leerlingen begrijpen de eigenheid van filosofisch denken.
Wat is de mens?	De leerlingen reflecteren over het mens-zijn vanuit filosofische begrippen en benaderingen.	De leerlingen reflecteren over het mens-zijn vanuit filosofische begrippen en benaderingen.
	De leerlingen reflecteren vanuit filosofische mensvisies over de wederzijdse beïnvloeding van individu en maatschappij.	De leerlingen reflecteren vanuit filosofische mensvisies over de wederzijdse beïnvloeding van individu en maatschappij
Wat kan ik weten?	De leerlingen reflecteren over de vraag naar waarheid vanuit filosofische benaderingen.	
	De leerlingen reflecteren over de vraag naar kennis vanuit filosofische benaderingen: rationalisme en empirisme	
		De leerlingen bestuderen hoe wetenschappelijke kennis tot stand komt
Wat moet ik doen?	De leerlingen tonen inzicht in enkele centrale begrippen in de moraalfilosofie: waarden en normen, goed en kwaad, vrijheid en verantwoordelijkheid.	De leerlingen tonen inzicht in enkele centrale begrippen in de moraalfilosofie: waarden en normen, goed en kwaad, vrijheid en verantwoordelijkheid
	De leerlingen reflecteren over het onderscheid tussen moraalfilosofische stromingen: plichtethiek en gevolgenethiek.	De leerlingen reflecteren over het onderscheid tussen moraalfilosofische stromingen: plichtethiek en gevolgenethiek
Wat kan ik hopen?	De leerlingen reflecteren over de vraag naar een gelukkig en zinvol	De leerlingen reflecteren over de vraag naar een gelukkig en zinvol

	leven vanuit filosofische benaderingen	leven vanuit filosofische benaderingen
	De leerlingen reflecteren over de toekomst van de maatschappij en de wereld vanuit filosofische benaderingen	De leerlingen reflecteren over de toekomst van de maatschappij en de wereld vanuit filosofische benaderingen

2.2 Plaats in de lessentabel

Het leerplan Filosofie is bestemd voor de studierichting Humane Wetenschappen .

In de modellessentabel zijn voor dit leerplan drie graaduren voorzien. [\[zie disclaimer\]](#)

3 Pedagogisch didactische duiding

3.1 Filosofie en het vormingsconcept

Het leerplan Filosofie is ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialoogschool. In een katholieke dialoogschool leren leerlingen hoe ze, vanuit een grondhouding van nieuwsgierigheid en vertrouwen, hun verantwoordelijkheid kunnen opnemen voor een hoopvolle wereld waar ook God van droomt.

Dankzij een vak Filosofie treden leerlingen vanuit hun eigen identiteit en leefwereld in dialoog met zowel hedendaagse denkers als antieke filosofen. Zij ontwikkelen de vaardigheden om een kritisch oordeel te vormen en een eigen mening te onderbouwen, alsook om kennis en inzicht te verwerven over fundamentele vragen en concepten binnen de geschiedenis van de filosofie.

De katholieke dialoogschool hanteert daarvoor de metafoor van de verschillende wegwijzers: dat zijn fundamentele noties zoals generositeit, kwetsbaarheid en gastvrijheid. Filosofische reflectie, waarbij leerlingen op zoek gaan naar de dieperliggende betekenis van zichzelf, van de ander en van de wereld, kan een manier zijn om de wegwijzers te realiseren.

Zo kunnen we de wegwijzers **kwetsbaarheid en belofte** en **uniciteit in verbondenheid** beschouwen vanuit een inspirerende dialoog met de wijsgerige antropologie. Wat de menselijke natuur is en hoe de mens zich tot zichzelf verhoudt, zijn immers fundamentele vragen binnen die filosofische discipline. In een vak Filosofie leren leerlingen daarom ook stilstaan bij hun (kwetsbare) zelfbeeld, doorgronden ze aspecten die bepalend zijn voor hun identiteit en verkennen ze hoe de relatie tot de Ander (de andere medemens, maar ook de maatschappij) hun eigen mens- en wereldbeeld kan beïnvloeden.

Zo kunnen we ook de wegwijzers **rechtvaardigheid, duurzaamheid** en **gastvrijheid** in nauwe samenhang zien met fundamentele thema's van de moraalfilosofie en van de sociale en de politieke filosofie. Leerlingen kunnen bijvoorbeeld filosoferen over armoede en duurzaamheidskwesties of maken kennis met de filosofische basisprincipes van de politiek. Dat gaat samen met een houding van gastvrijheid: leerlingen leren op een filosofische manier te dialogeren met andere culturen en levensbeschouwingen. Tegelijk zal die dialoog hun eigen ontwikkeling als persoon ten goede komen.

Ten slotte kunnen we de wegwijzers **generositeit** en **verbeelding** in verband brengen met de zijnsleer, de kenleer en de wetenschapsfilosofie. Die wegwijzers, die de mens liefdevol verbinden met datgene wat hem overstijgt en hem de wereld in al haar verscheidenheid laten verkennen, hangen nauw samen met verschillende metafysische, epistemologische en wetenschapsfilosofische thema's zoals oneindigheid, transcendentie en waarheid.

Het behoort tot de essentie van filosofie om alle andere **vormingscomponenten** en domeinen vanuit een kritische blik te beschouwen. Vanuit de wetenschapsfilosofie worden bijvoorbeeld de wetenschappen bevraagd, logica vormt een onderdeel van wiskunde, maatschappelijke vragen en problemen vinden hun plaats in de politieke en sociale filosofie, taalfilosofie bevraagt de taal en kunstfilosofie gaat over het esthetische ... Een leerling kan zich vanuit een filosofisch perspectief afvragen of taal iets typisch menselijks is, of je alles met zekerheid kan weten binnen de natuurwetenschap en of het zinvol is om zich op een creatieve wijze uit te drukken.

Filosofische kennis, vaardigheden en attitudes beperken zich daarom niet alleen tot een vak Filosofie: ook in andere vakken kunnen filosofische inhouden en vaardigheden een belangrijke rol vervullen. De Franse filosoof Lyotard gebruikte daarvoor een treffend beeld: filosofie is een bootje dat vaart tussen alle eilanden die elk een andere wetenschap of domein voorstellen. Soms meert zij aan en laat zij die wetenschap in kwestie even stilstaan bij de eigen vooronderstellingen.

Uit die vormingscomponenten en wegwijzers zijn de krachtlijnen van het leerplan ontstaan.

3.2 Krachtlijnen

Aan de hand van krachtlijnen willen we met het vak Filosofie de leerlingen aanmoedigen om na te denken over fundamentele thema's zoals de mens, waarheid, kennis, het goede handelen, geluk, rechtvaardigheid en hoop. Die thema's willen we aanbrengen vanuit concrete gebeurtenissen en ervaringen die aanleunen bij de leefwereld van de leerlingen. De leerlingen leren over die gebeurtenissen en ervaringen verder na te denken vanuit filosofische begrippen en concepten, in dialoog met denkers van vroeger en nu, maar ook in dialoog met elkaar.

Nadenken over het eigen karakter van filosofie en haar relatie tot de wetenschappen

Een inleidend basisinzicht in filosoferen en filosofisch denken is voor leerlingen onmisbaar. We laten hen kennismaken met de essentie van filosofie als kritische reflectie en vraagstelling op een ervaring. Daarnaast bestuderen we de verhouding van filosofie tot de humane en de exacte wetenschappen en onderzoeken we haar verhouding tot de religie.

Nadenken over de mens vanuit filosofische benaderingen

Vragen naar het wezen van de mens en van het zelf behoren tot de kern van filosofisch denken. Is de mens een redelijk dier zoals Aristoteles beweerde, of beschouwen we de mens eerder als een wezen met lichaam en ziel volgens Descartes? En heeft de technologie een impact op de menselijke maakbaarheid? We leren leerlingen kennismaken met verschillende filosofische mensvisies doorheen de geschiedenis en bestuderen de impact van de maatschappij op het individu.

Nadenken over waarheid en kennis vanuit filosofische benaderingen

Elke filosoof streeft ware kennis na vanuit een houding van verwondering en nieuwsgierigheid. We verdiepen ons samen met de leerlingen in de verschillende opvattingen en houdingen rond kennis en waarheid in de (geschiedenis van) de filosofie. Daarvoor baseren we ons op enkele fundamentele vragen: hoe komt kennis precies tot stand? Is alles wat we waarnemen, noodzakelijk ook waar?

Nadenken over goed en kwaad vanuit filosofische stromingen

Filosofie houdt ook in dat we vragen stellen over het goede handelen. We verkennen met leerlingen enkele centrale begrippen uit de ethiek zoals waarden en normen, individualisme en collectivisme en goed en kwaad. Daarnaast laten we hen kennismaken met enkele fundamentele moraalfilosofische stromingen zoals plichtethiek en gevolgenethiek.

Nadenken over de hoop en de zin van het leven

Een filosoof blikt niet alleen kritisch terug op ervaringen, hij denkt ook na hoe de wereld er beter kan uitzien. We leren leerlingen stilstaan bij wat hen gelukkig maakt en hoop geeft. We gaan daarvoor eerst in op de vraag naar een gelukkig leven (ethiek in brede zin) en een zinvol leven (metafysica in brede zin). Daarna bespreken we enkele toegepaste thema's in het domein van de ecofilosofie, techniekfilosofie en politieke filosofie.

3.3 Opbouw

Dit leerplan streeft naar een voortdurend evenwicht tussen een filosofische attitude en filosofische vaardigheden enerzijds en kennis van en inzicht in filosofische inhoud anderzijds.

De **eerste zeven leerplandoelen (onder 4.1)** formuleren **overkoepelende doelen rond filosoferen**. Het is de bedoeling dat deze doelen aangebracht, ingeoeft en geëvalueerd worden aan de hand van een filosofisch thema dat verband houdt met de inhoudelijke leerplandoelen (**vanaf 4.2**). Die link wordt in verschillende leerplandoelen (**onder 4.1**) expliciet vermeld door te verwijzen naar een aangebracht thema.

- In leerplandoel 1 wordt gewerkt aan een filosofische attitude die fundamenteel is om de andere leerplandoelen te realiseren.
- Leerplandoelen 2, 5, 6 en 7 verwijzen naar filosofische vaardigheden zoals filosofische vragen stellen, een filosofische tekst lezen, argumenteren over een filosofische vraag en een filosofisch gesprek voeren. In de klaspraktijk zullen die vaardigheden steeds gerelateerd worden aan een thema dat past onder één van de inhoudelijke delen die daaronder vermeld staan.
- Leerplandoelen 3 en 4 verwijzen naar filosofische kennis en inzicht. Ze geven aan dat er bij de behandeling van de inhoudelijke leerplandoelen (**vanaf 4.2**) aandacht moet zijn voor zowel de theorieën van filosofen uit de geschiedenis als voor de toepassing op de eigen leefwereld en maatschappij.

De **overige negen leerplandoelen** formuleren we als **inhoudelijke doelen**. We beginnen met de vraag naar de eigenheid van filosofie, gevolgd door de vier fundamentele vragen van de achttiende-eeuwse filosoof Immanuel Kant. Die vragen worden behandeld in zijn drie Kritieken (*Kritiek van de zuivere rede*, *Kritiek van de praktische rede* en *Kritiek van het oordeelsvermogen*). Uiteraard is het niet de bedoeling dat we uitsluitend Kants antwoorden op de vragen behandelen. De vier vragen van Kant (wat is de mens?, wat kan ik weten?, wat moet ik doen? en wat mag ik hopen?) vormen enkel een referentiekader en bieden een algemene structuur aan het leerplan:

- Wat is filosofie? (4.2)
- Wat is de mens? (4.3)
- Wat kan ik weten? (4.4)
- Wat moet ik doen? (4.5)
- Wat mag ik hopen? (4.6).

3.4 Leerlijnen

3.4.1 Samenhang in de tweede graad en de derde graad: een viervoudige leerlijn

Algemeen is het belangrijk dat we bij de opbouw van een vak leerlingen de kans geven om langs lijnen van geleidelijkheid te groeien in hun leren. In deze leerlijn maken we een onderscheid tussen thema's die eerder vanuit de eigen leefwereld van de leerlingen vertrekken (tweede graad) en thema's die uit maatschappelijke vragen voortvloeien (derde graad).

Een viervoudige leerlijn

In het leerplan Filosofie is een leerlijn aanwezig die loopt volgens vier assen van vorming. Die vormingsassen staan niet los van elkaar: de ontwikkeling van een leerling verloopt in een samenspel van groei zoals beschreven staat in deze assen.

De vier assen zijn:

- **Van concreet naar abstract.** In de tweede graad wordt filosofie aangebracht vanuit thema's die concreet zijn en aansluiten bij de ervaringswereld van de leerlingen. Geleidelijk wordt van de leerling een groter abstractievermogen gevraagd en zal hij ook leren filosoferen vanuit concepten en visies die de eigen ervaringswereld overstijgen.
- **Van eenvoudig naar complex.** In de tweede graad wordt filosofie op een eenvoudige manier aangebracht. De veelheid en complexiteit aan filosofische visies en redeneringen komen pas aan bod in de derde graad.
- **Van begeleid naar zelfstandig.** De didactisch-pedagogische opbouw gebeurt van begeleid naar zelfstandig. Reflectie- en dialoogvormen die van leerlingen een groot autonoom denken vragen, kan men het best reserveren voor de derde graad (ook rekening houdend met voortschrijdende sociale en neurologische rijping van de jongere).
- **Van betrokken naar betekenisvol.** Op affectief-attitudinaal vlak is het belangrijk dat de leerlingen in de tweede graad zich betrokken voelen bij thema's die aan bod komen in een vak Filosofie. Doorheen dit proces krijgen leerlingen filosofische interesses, ervaren ze er positieve gevoelens bij. Die betrokkenheid is belangrijk voor nieuwe vormen van betekenissen en betekeniscreatie die het vak filosofie uiteindelijk beoogt. Door filosofieonderwijs krijgen leerlingen uiteindelijk een nieuwe kijk op zichzelf en op de wereld die hen omringt.

Gebruik van de leerlijn

De beschreven leerlijn is enkel richtinggevend. De manier waarop individuele leerlingen en groepen van leerlingen zich erop bewegen is verschillend. Het is aangewezen om in de pedagogische aanpak oog te hebben voor die verschillen.

Daarnaast is de leerlijn een continue lijn. Er bestaat dus geen absolute breuk tussen de tweede en de derde graad. In het tweede jaar van de tweede graad kunnen elementen van de derde graad worden voorbereid en geleidelijk worden opgenomen.

Een evaluatief en proactief gebruik van de leerlijn is belangrijk in het perspectief van de onderwijsloopbaanbegeleiding van leerlingen. Omdat het filosofieonderwijs in de derde graad abstracter en complexer is, zal zij beroep doen op hogere vormen van zelfstandig en betekenisvol leren en denken. Het is daarom van belang dat de leraar in de tweede graad al toetst of leerlingen de competenties voor Filosofie in de derde graad bezitten. Die toetsing kan een rol spelen in de studiekeuze van leerlingen.

3.5 Aandachtspunten

- Een vak Filosofie is in de meeste scholen **nieuw** in het secundair onderwijs en roept bij sommigen heel wat vragen op: wat kan dit vak betekenen voor de verdere studieloopbaan van de leerlingen? Wat is het verband met andere vakken? Hoe kunnen we leerlingen motiveren om te leren over theorieën van denkers van eeuwen geleden? In de pedagogisch-didactische wenken van dit leerplan proberen we met die vragen zoveel mogelijk rekening te houden.
- In het leerplan **Filosofie** komen verschillende onderwerpen aan bod die raakvlakken hebben met ingrediënten uit het leerplan **r.-k. godsdienst**. Het oogpunt van waaruit de twee vakken deze inhouden benaderen, is verschillend. Het leerplan r.-k. godsdienst stelt de levensbeschouwelijke groei van de

leerling centraal en gaat doelbewust uit van de pluraliteit in de context. Daarbinnen licht op een geëngageerde manier de particulariteit van de christelijke traditie op en krijgt de leerling bouwstenen aangereikt om zijn levensbeschouwelijke identiteit te ontwikkelen. Het vak Filosofie beoogt een ander doel. De leerling leert vanop een afstand kritische vragen te stellen over mens en wereld en een antwoord te zoeken dat met argumenten gerechtvaardigd wordt, in dialoog met denkers uit het verleden en het heden. De complementaire en unieke betekenis van beide vakken versterkt de vorming van leerlingen. De dialoog tussen de leraar filosofie en de leraar godsdienst is belangrijk, omdat beide vakken een bijdrage leveren aan hetzelfde pedagogisch project en aan het Gemeenschappelijk funderend leerplan.

- Door fundamentele vragen met concrete thema's te verbinden kan de leraar leerlingen een **filosofische cultuur** meegeven die hen in staat stelt om concepten zoals rechtvaardigheid, vrijheid en geluk te doorgronden. Hij ondersteunt hen in dat reflectieproces door in zijn vak een voortdurend evenwicht te bieden tussen inhoud en vorm, tussen filosofische concepten en activerende werkvormen, zoals klasdiscussies en stellingengesprekken.
- In de wenken worden er voor deze **thema's** suggesties gegeven. Leerlingen krijgen geen encyclopedisch overzicht van filosofische systemen door de geschiedenis heen, maar gaan actief aan de slag met thema's zoals waarheid (wat kan ik kennen?), geluk (wat mag ik hopen?) en identiteit (wat is de mens?). Daarnaast bieden we ook suggesties voor filosofen die je bij die thema's kan behandelen. Als je de suggesties graag volgt, dan kan je er per leerplandoel een keuze uit maken; het is geen streefdoel om de volledige lijst van suggesties af te werken. Omdat je binnen de thema's verschillende onderwerpen en filosofen kan bespreken, is het aangewezen om binnen de vakgroep af te spreken in welke graad en jaar bepaalde onderwerpen en filosofen aan bod komen en op welke wijze je die over de jaren heen eventueel kan uitdiepen.
- Naast de gekende **werkvormen** zoals het onderwijsleergesprek bestaan er verschillende werkvormen die leerlingen stimuleren om zelf te filosoferen en om de eigenheid van het filosofisch denken te leren kennen. We verwijzen naar methodieken zoals dilemmagesprek, gedachte-experiment, debat, filosofisch gesprek, filosofische discussie, begripsanalyse, definitiegesprek, logisch rondje, didactische puzzel en close reading.
- We raden je aan om bij de keuze van filosofen aandacht te hebben voor **diversiteit** in visies en om bijvoorbeeld ook islamitische, vrouwelijke en niet-westerse filosofen te bespreken.
- Het vak filosofie stimuleert de ontwikkeling van het **abstraherend en reflectief vermogen** van leerlingen. Daardoor overstijgen de leerlingen de alledaagse thema's uit hun eigen leefwereld. Een kritische dialoog met denkers uit het heden en het verleden biedt hen daarbij een uitgelezen kans.

4 Leerplandoelen

4.1 De eigenheid van filosofie en filosoferen

LPD 1 * De leerlingen ontwikkelen een filosofische grondhouding.

Samenhang tweede graad: II-SoPs-d LPD 10

- ✓ Je creëert bij leerlingen een openheid voor filosofische vragen. Ze worden uitgenodigd om na denken over de fundamentele aspecten in het leven en in het samenleven van mensen.

- ✓ Je stimuleert leerlingen tot verwondering en twijfel als filosofische grondhouding. Je vermijdt dat ze te snel een oordeel vellen: niet alles wat vanzelfsprekend *lijkt, is* het ook.
- ✓ Je daagt leerlingen uit om hun eigen vooronderstellingen in vraag te stellen en open te staan voor andere standpunten. Je stimuleert daarbij de perspectivistische lenigheid van leerlingen. Ze kunnen verschillende perspectieven aannemen ten opzichte van een bepaalde kwestie.
- ✓ Je leert leerlingen een onderscheid te maken tussen een mening en de persoon die een mening vertolkt.
- ✓ Je leert leerlingen kritisch (na) te denken in dialoog met filosofen van vroeger en nu.

LPD 2 De leerlingen stellen filosofische vragen aan de hand van een aangebracht thema.

- ✓ Je gebruikt voorbeelden van cultuuruitingen en gebeurtenissen uit de concrete leefwereld van de leerlingen zoals de impact van sociale media, gevoelens en subculturen. Daarnaast kan je ook verwijzen naar historische symbolen, kunstwerken, publieke manifestaties, politieke of juridische beslissingen en morele vraagstukken.
- ✓ Je leert leerlingen het onderscheid verkennen tussen filosofische vragen en andere vragen. Je lijst bv. verschillende soorten vragen (bv. wetenschappelijke, filosofische en alledaagse vragen) op en laat leerlingen de vragen onderbrengen in verschillende categorieën.
- ✓ Je oefent leerlingen in het stellen van filosofische vragen. Je vertrekt bv. van een mening of een anekdote en laat hen een filosofische vraag formuleren die daarmee verband houdt.

LPD 3 De leerlingen tonen inzicht in filosofische vragen, begrippen en theorieën aan de hand van een aangebracht thema met aandacht voor de geschiedenis van de filosofie.

- ✓ Je kan per thema op zoek gaan naar voorbeelden uit de geschiedenis van de filosofie.
- ✓ Het is niet de bedoeling dat je een historisch overzicht van de filosofie of van een filosofisch thema biedt, maar wel dat je bij de uitwerking van de thema's verwijst naar filosofen uit het verleden en het heden.

LPD 4 De leerlingen verbinden filosofische vragen, begrippen en theorieën met de eigen leefwereld en de maatschappij.

- ✓ Door voorbeelden aan te reiken leer je je leerlingen om abstracte begrippen en theorieën te concretiseren. Daarnaast laat je ze zelf voorbeelden zoeken en erover in dialoog gaan.

LPD 5 De leerlingen analyseren toegankelijke filosofische teksten gerelateerd aan een aangebracht thema.

- ✓ Je zoekt naar toegankelijke teksten per filosofisch thema.

- ✓ Je begeleidt leerlingen bij het herkennen van een filosofische vraag die in een tekst aan de orde is.
- ✓ Je leert leerlingen om filosofische hoofdgedachten en ideeën te herkennen. Je nodigt leerlingen uit om filosofische hoofdgedachten en ideeën in eigen woorden weer te geven.

LPD 6 De leerlingen bieden argumenten voor en tegen een filosofische positie vanuit een aangebracht thema.

- ✓ Leerlingen begrijpen de basisbeginselen van de argumentatieleer.
- ✓ Je legt aan de hand van redeneringen uit wat een premisse en een conclusie is.
- ✓ Je leert leerlingen het onderscheid tussen geldigheid en waarheid van een redenering aan de hand van concrete voorbeelden.
- ✓ Je leert de leerlingen drogredenen herkennen.
- ✓ Je kan leerlingen laten kennismaken met bepaalde denkfouten (biases) zoals bevestigingsvoorkeur (confirmation bias), zwart/wit denken, emotioneel denken, rampdenken en magisch denken. Daarnaast kan je met hen verschillende drogredenen verkennen zoals op de persoon spelen, overdrijven, overhaast veralgemenen, een gezagsargument aanhalen, stropop aanhalen, hellend vlak aanhalen, woorden in iemands mond leggen, onjuiste oorzaak-gevolgrelatie trekken, meervoudige vraag stellen, cirkelredenering (begging the question).
- ✓ Je leert leerlingen argumentatiemethodes en -technieken te gebruiken. Je leert leerlingen argumenten te geven vanuit verschillende filosofische posities als antwoord op een filosofische vraag.

LPD 7 De leerlingen nemen deel aan een filosofisch gesprek over een aangebracht thema.

Samenhang tweede graad: II-NedVB-d LPD 10; II-SoPs-d LPD 10

- ✓ Je onderzoekt met leerlingen de geldigheid, relevantie en consistentie van argumenten voor een stelling.
- ✓ Je stelt vragen zodat leerlingen hun gedachten helder en duidelijk formuleren, concepten omschrijven, redenen, bewijzen en (tegen)voorbeelden geven voor hun stelling, hypothesen opstellen en alternatieve gezichtspunten onderzoeken, verbanden leggen, vooronderstellingen, implicaties en consequenties van een stelling analyseren en stellingen kunnen vergelijken.
- ✓ Je begeleidt en stimuleert leerlingen in het generaliseren en abstraheren van concrete voorbeelden of ideeën.
- ✓ Je leert leerlingen het standpunt van anderen op een correcte en redelijke manier parafraseren.

4.2 Wat is filosofie?

LPD 8 De leerlingen tonen aan dat zij inzicht hebben in de eigenheid van filosofisch denken en in de verhouding van filosofie tot natuur-, sociale en geesteswetenschappen, en in de verhouding van filosofisch denken tot levensbeschouwing.

Samenhang tweede graad; II-SoPs-d LPD 1

- ✓ Je kan dit ruime leerplandoel realiseren door in je eerste lessen Filosofie een inleidend basisinzicht in de eigenheid van filosofisch denken te bieden en bij de behandeling van de andere leerplandoelen (door de tweede graad heen) geregeld op de eigenheid van filosofisch denken terug te komen.
- ✓ Je toont de eigenheid van filosofisch denken aan: filosofie als kritisch nadenken en als reflectie op het vanzelfsprekende en alledaagse; tijdgebonden en tijdloos.
- ✓ Je staat stil bij de kenmerken van de filosofische vraag als uitgangspunt van het filosofisch onderzoek: een open, meerduidige, niet-empirische, fundamentele, algemene en universele vraag.
- ✓ Je kan stilstaan bij de oorsprong van de filosofie in de verwondering, twijfel en angst, bij het ontstaan van het filosofisch denken uit de mythe, bij het eventuele nut en de zin van de filosofie.
- ✓ Je leert leerlingen de verhouding inzien tussen filosofie en natuurwetenschappen, sociale wetenschappen en geesteswetenschappen door gelijkenissen en verschillen te expliciteren. Je kan hen laten nadenken over de verhouding van een vak filosofie tot een vak sociologie, psychologie, fysica of geschiedenis (cf. LPD 10). Je kan de ontwikkeling van de natuur- en sociale wetenschappen vanuit de filosofie beschrijven.
- ✓ Je leert leerlingen de verhouding inzien tussen filosofie en levensbeschouwing door gelijkenissen en verschillen te expliciteren. Je kan hen laten nadenken over de verhouding van een vak filosofie tot een vak godsdienst (cf. LPD 16).
- ✓ Je kan de eigenheid van het filosofisch, wetenschappelijk en levensbeschouwelijk denken exploreren door de leerlingen bij een welbepaald thema te laten bedenken wat een filosofisch, wetenschappelijk of gelovig perspectief op dat thema kan zijn.

4.3 Wat is de mens? – Kennismaken met de wijsgerige antropologie

LPD 9 De leerlingen reflecteren over het mens-zijn vanuit filosofische begrippen en benaderingen.

- ★ Leerlingen reflecteren over de filosofische mensvisies monisme en dualisme

Samenhang tweede graad: II-SoPs-d LPD 6

- ✓ Je kan de leerlingen laten nadenken over de verhouding tussen lichaam en geest zoals die blijkt uit dagelijkse ervaringen en uit wetenschappelijk onderzoek. Je kan je baseren op de volgende vragen: heb ik een lichaam of ben ik een lichaam? Kunnen we denken zonder lichaam? Zijn we ons brein?

- ✓ Je kan dualistische en monistische mensvisies met elkaar contrasteren. Je kan verwijzen naar het dualisme van Plato of Descartes en naar het monisme van Aristoteles. Daarnaast kan je eventueel ook materialistische visies (bv. De La Mettrie) en neodarwinistische visies (bv. Dennett) aan bod laten komen om de verschillen te schetsen.
- ✓ Je kiest minstens twee van de onderstaande begrippenparen om over het mens-zijn te reflecteren:
  - mechanisch - organisch;
  - vrij - door omstandigheden bepaald;
  - emotioneel - rationeel;
  - sociaal - individualistisch;
  - natuurwezen - cultuurwezen;
  - passief, ontvangend - actief, creërend;
  - sekse - gender;
  - normaal - abnormaal.
- ✓ Je kan leerlingen laten reflecteren over niet-westerse visies op de mens en op de verhouding tussen lichaam en ziel.
- ✓ Je kan leerlingen stimuleren om na te denken over de eigenheid van de mens aan de hand van de volgende begrippen: denken-spreken-zelbewustzijn. Je laat leerlingen kennismaken met Aristoteles' visie op de mens als dier met *logos* (rede, taal).
- ✓ Je kan leerlingen laten nadenken over de verhouding tussen mens en dier (gelijkenissen en verschillen) en dat eventueel uitbreiden naar de verhouding tussen mens en natuur. Je kan bv. vertrekken van de vraag of dieren kunnen denken. Je kan met je leerlingen ingaan op het verschil tussen een mens en een machine. Je kan je bv. baseren op de vraag of machines kunnen denken.
- ✓ Je kan vertrekken van gedachte-experimenten zoals de Turing test en de Chinese kamer van Searl.
- ✓ Je kan ingaan op het thema van de maakbaarheid van de mens en de impact van technologie.
- ✓ Je kan leerlingen laten reflecteren over de verschillende dimensies van het mens-zijn zoals de mens als rationeel wezen, talig/symbolisch wezen, biologisch wezen, creatief wezen, sociaal wezen, natuur- en cultuurwezen, emotioneel wezen en spelend wezen.

LPD 10 De leerlingen reflecteren vanuit filosofische mensvisies over de wederzijdse beïnvloeding van individu en maatschappij.

Samenhang tweede graad:; II-SoPs-d LPD 1, 8, 11, 13, 15

- ✓ Je past bovengenoemde begrippenparen en mensvisies toe op thema's binnen de sociale wetenschappen zoals gezondheid versus ziekte, verslavingen, oorlog en vrede, coronacrisis, seksualiteit, voeding, subculturen en autonomie van een cliënt of patiënt.
- ✓ Je kan ingaan op het verschil tussen kwaliteit en kwantiteit.
- ✓ Je kan westerse met niet-westerse mensvisies op de relatie tussen individu en maatschappij confronteren.

- ✓ Je kan nadenken over de impact van digitale media op het zelfbeeld en op de manieren waarop leerlingen zich identificeren.

4.4 Wat kan ik weten? – Kennismaken met de zijnsleer, kenleer en wetenschapsfilosofie

LPD 11 De leerlingen reflecteren over de vraag naar waarheid vanuit filosofische benaderingen.

Samenhang tweede graad:; II-SoPs-d LPD 12, 13.

- ✓ Je kan vertrekken van de leefwereld van de leerlingen en vanuit een filosofische insteek verschillende actuele en historische houdingen ten opzichte van de waarheid bespreken (fake news en alternative facts, verschillende vormen van dogmatisch denken, bv. de uitspraak 'het staat in de krant dus het is waar').
- ✓ Je kan in deze context verwijzen naar het onderscheid tussen waarheid, leugen en bullshit, bv. Harry Frankfurt.
- ✓ Je kan verwijzen naar verschillende filosofische opvattingen over de leugen, bv. Augustinus, Montaigne, Pascal en Kant.
- ✓ Je kan in deze context verwijzen naar de volgende begrippenparen:
  - mening - feit
  - authenticiteit - (zelf)bedrog

LPD 12 De leerlingen reflecteren over de vraag naar kennis vanuit filosofische benaderingen: rationalisme en empirisme.

- ✓ Je laat leerlingen nadenken over de vraag hoe kennis tot stand komt. Je kan de grotallegorie van Plato gebruiken en Plato's visie contrasteren met die van Aristoteles. Eventueel kan je ook middeleeuwse visies bespreken, bv. Augustinus, Averroës en Thomas van Aquino.
- ✓ Je legt uit dat er een verschil bestaat tussen waarneming (zintuigen) en kennis (verstand). Je toont aan dat niet alles wat waargenomen wordt, overeenstemt met de werkelijkheid en dus tot kennis leidt. Je kan vertrekken van voorbeelden uit de leefwereld van de leerlingen zoals vakantiefoto's op facebook, gezichtsbedrog (bv. de stok in het water en andere optische illusies), kleurenblindheid, geur- en smaakverlies. Je kan kort ingaan op Descartes' twijfelargument.
- ✓ Je bespreekt het empirisme en rationalisme en illustreert dat aan de hand van filosofen zoals Descartes (rationalisme) en Locke of Hume (empirisme). Je kan vertrekken van het onderscheid tussen ervaringskennis en verstandskennis.
- ✓ Je kan empirisme en rationalisme verder bespreken vanuit de volgende begrippen:
  - inductie - deductie
  - hypothese - theorie - experiment.

- ✓ Je kan leerlingen laten nadenken over de verschillende soorten kennis en invalshoeken om de werkelijkheid te benaderen. Je kan je daarvoor baseren op de volgende begrippenparen:
  - verklaren - betekenen
  - inzicht - zin
  - weten - geloven
  - feit - mening
  - wetenschappelijke kennis - common sense.

4.5 Wat moet ik doen? – Kennismaken met de moraalfilosofie

LPD 13 De leerlingen tonen inzicht in enkele centrale begrippen in de moraalfilosofie: waarden en normen, goed en kwaad, vrijheid en verantwoordelijkheid.

- ✓ Je kan eventueel ook ingaan op de volgende begrippenparen:
  - moreel, amoreel en immoreel
  - legaal - legitiem
  - straf - beloning
- ✓ Je kan ingaan op het begrip 'de gulden regel'.
- ✓ Je kan bovenstaande begrippen verhelderen vanuit een maatschappelijke kwestie, de geschiedenis, een morele vraag en de eigen leefwereld.
- ✓ Je kan leerlingen laten reflecteren over morele waarden in verschillende culturen (zowel in tijd als in ruimte). Je kan dat eventueel verbinden met de volgende opvattingen: moreel relativisme en moreel universalisme.
- ✓ Je kan vertrekken vanuit morele vraagstukken om daaruit samen met de leerlingen moraalfilosofische begrippen af te leiden.
- ✓ Je kan leerlingen morele vragen laten stellen bij een maatschappelijke kwestie.

LPD 14 De leerlingen reflecteren over het onderscheid tussen moraalfilosofische stromingen: plichtethiek en gevolgenethiek.

- ✓ Je kan het verschil tussen plicht- en gevolgenethiek uitleggen.
- ✓ Je kan plicht- en gevolgenethiek toepassen op maatschappelijke problemen bv. vluchtelingen, zelfrijdende auto's, betaalde job of vrijwilligerswerk, groepsdruk en verslavingen.
- ✓ Je kan plicht- en gevolgenethiek verbinden met enkele filosofen, bv. plichtethiek: Kant, gevolgenethiek: J.S. Mill, Bentham of de hedendaagse filosoof Peter Singer.
- ✓ Je kan vanuit beide stromingen antwoorden geven op morele vraagstukken en aan de leerlingen vragen welk antwoord bij welke stroming hoort.
- ✓ Je kan de gevolgenethiek verbreden door leerlingen ook te laten nadenken over de morele status van dieren.

- ✓ Je kan de kritieken op deze moraalfilosofische stromingen bespreken.
- ✓ Je kan bv. met de volgende gedachte-experimenten werken: ring van Gyges, trolley-probleem en orgaandonatie (bv. de vraag of je één persoon mag doden om met zijn organen zes mensen te redden).

4.6 Wat mag ik hopen?

LPD 15 De leerlingen reflecteren over de vraag naar een gelukkig en zinvol leven vanuit filosofische benaderingen.

- ✓ Je kan leerlingen laten kennismaken met filosofie als vorm van levenskunst, bv. Aristoteles over de samenhang tussen het goede en gelukkige leven, de stoïcijnse visie op geluk (bv. Seneca), Epicurus over genot en geluk, Martha Nussbaum over geluk en emoties.
- ✓ Je kan leerlingen laten nadenken over het onderscheid tussen geluk hebben en gelukkig zijn. Je kan leerlingen laten reflecteren over de vraag of je geluk moet nastreven. Je kan leerlingen stimuleren om onder woorden te brengen wat voor hen een zinvol leven is en wat daartoe bijdraagt.
- ✓ Je kan Nozicks gedachte-experiment van de ervaringsmachine gebruiken als illustratie.

LPD 16 De leerlingen reflecteren over de toekomst van de maatschappij en de wereld vanuit filosofische benaderingen.

Samenhang tweede graad: II-SoPs-d LPD 15

- ✓ Je kan leerlingen laten nadenken over ecologisch bewustzijn en de hoop op een betere wereld, bv. burgerschap en duurzame ontwikkeling.
- ✓ Je kan leerlingen het onderscheid tussen een antropocentrische en een ecocentrische visie uitleggen. Eens zij met dit onderscheid vertrouwd zijn, kan je hen eenzelfde probleem vanuit een antropocentrische en ecocentrische blik laten benaderen.
- ✓ Je kan leerlingen laten nadenken over de relatie tussen technologie en de maakbaarheid en vrijheid van de mens. Je kan vertrekken vanuit de volgende vragen: is maakbaarheid van de mens wenselijk en wat betekent ze voor de toekomstige samenleving? Wordt onze vrijheid uitgebreid of beknot door technologie?
- ✓ Je kan leerlingen vanuit hun eigen leefwereld laten nadenken over de relatie tussen arbeid en inkomsten, bv. vakantiejob en influencers. Daarnaast kan je hen ook laten reflecteren over armoede en over een rechtvaardige verdeling van goederen. Je kan daartoe het gedachte-experiment van de 'sluier der onwetendheid' van Rawls gebruiken.
- ✓ Je kan leerlingen laten nadenken over hoe zij de ideale samenleving zien en dat verbinden met utopische filosofen. Je kan ingaan op het onderscheid tussen utopisch en dystopisch denken.
- ✓ Je kan de visie van Plato en Aristoteles op de orde in de staat bespreken.

5 Basisuitrusting

5.1 Infrastructuur

Een leslokaal

- dat qua grootte, akoestiek en inrichting geschikt is om communicatieve werkvormen te organiseren;
- met een (draagbare) computer waarop de nodige software en audiovisueel materiaal kwaliteitsvol werkt en die met internet verbonden is;
- met de mogelijkheid om (bewegend beeld) kwaliteitsvol te projecteren;
- met de mogelijkheid om geluid kwaliteitsvol weer te geven;
- met de mogelijkheid om draadloos internet te raadplegen met een aanvaardbare snelheid.

Toegang tot (mobile) devices voor leerlingen.

6 Concordantie

De concordantietabel geeft aan welke leerplandoelen cesuurdoelen (CD) realiseren. [\[zie disclaimer\]](#)

Leerplandoelen	Cesuurdoelen
1	--
2	CD 5.1.1; 5.1.2; 5.1.3
3	CD 5.1.1; 5.1.2; 5.1.3
4	CD 5.1.1; 5.1.2; 5.1.3
5	--
6	CD 5.1.1; 5.1.2; 5.1.3
7	CD 5.1.1; 5.1.2; 5.1.3
8	CD 5.1.1; 5.1.2; 5.1.3
9	CD 5.1.1
10	CD 5.1.1
11	CD 5.1.3
12	CD 5.1.3
13	CD 5.1.2
14	CD 5.1.2
15	CD 5.1.2

6.1 Cesuurdoelen

5.1.1 De leerlingen reflecteren over wijsgerig antropologische visies aan de hand van filosofische begrippen.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie inherent aan de afbakening van het cesuurdoel

*Conceptuele kennis

- Filosofische begrippenparen uit de wijsgerige antropologie zoals geest en lichaam, cultuur en natuur, emotie en rede, vrijheid en determinisme, mens en techniek, sekse en gender, mens en dier
- Wijsgerig antropologische visies met inbegrip van monisme en dualisme

*Procedurele kennis

- Toepassen van strategieën om te reflecteren over wijsgerig antropologische visies zoals vragen stellen, wijsgerig antropologische visies interpreteren en vergelijken, gedachte-experimenten uitvoeren, casussen bestuderen, teksten met een wijsgerig antropologische invalshoek lezen en schrijven, voor en tegen een visie argumenteren, de eigen visie in vraag stellen

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Evalueren

5.1.2 De leerlingen reflecteren over ethische stromingen en vraagstukken aan de hand van filosofische begrippen.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie inherent aan de afbakening van het cesuurdoel

*Conceptuele kennis

- Filosofische begrippen uit de ethiek zoals moreel dilemma, het goede, intentie, verantwoordelijkheid, geluk, waarden en normen, universalisme en relativisme, levenskunst, de gulden regel, is-ought, legaal, legitiem
- Ethische stromingen met inbegrip van plicht- en gevolgenethiek

*Procedurele kennis

- Toepassen van strategieën om te reflecteren over ethische stromingen

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Evalueren

5.1.3 De leerlingen reflecteren over visies uit de zijnsleer en kenleer.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie inherent aan de afbakening van het cesuurdoel

*Conceptuele kennis

- Het onderscheid tussen natuur-, gedrags- en cultuurwetenschappen en de eigenheid van filosofie
- Visies uit de zijns- en kenleer met inbegrip van rationalisme, empirisme

*Procedurele kennis

Toepassen van strategieën om te reflecteren over visies uit de zijnsleer en kenleer zoals vragen stellen, visies interpreteren en vergelijken, gedachte-experimenten uitvoeren, teksten met een filosofische invalshoek lezen, voor en tegen een visie argumenteren, de eigen visie in vraag stellen

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Evalueren

Inhoud

1	Algemene inleiding	5
1.1	Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten	5
1.2	De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs	5
1.3	Ruimte voor leraren(teams) en scholen	6
1.4	Differentiatie	7
1.5	Opbouw van de leerplannen.....	8
1.6	Tot slot	8
2	Situering	9
2.1	Samenhang in de tweede graad	9
2.1.1	Samenhang binnen de studierichting Humane Wetenschappen	9
2.1.2	Samenhang met andere leerplannen binnen de finaliteit	9
2.2	Plaats in de lessentabel.....	11
3	Pedagogisch didactische duiding	11
3.1	Filosofie en het vormingsconcept	11
3.2	Krachtlijnen	12
3.3	Opbouw.....	13
3.4	Leerlijnen.....	13
3.4.1	Samenhang in de tweede graad en de derde graad: een viervoudige leerlijn	13
3.5	Aandachtspunten.....	14
4	Leerplandoelen	15
4.1	De eigenheid van filosofie en filosoferen	15
4.2	Wat is filosofie?.....	18
4.3	Wat is de mens? – Kennismaken met de wijsgerige antropologie	18
4.4	Wat kan ik weten? – Kennismaken met de zijnsleer, kenleer en wetenschapsfilosofie	20
4.5	Wat moet ik doen? – Kennismaken met de moraalfilosofie.....	21
4.6	Wat mag ik hopen?	22
5	Basisuitrusting	23
5.1	Infrastructuur	23
6	Concordantie	23
6.1	Cesuurdoelen	24